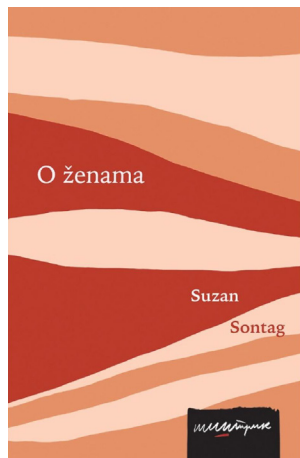

Zorana Simić

(O) ŽENAMA

(Suzan Sontag: *O ženama*, prevela s engleskog Nada Donati, Štrik, Beograd, 2025)

Susret s tekstovima Suzan Sontag čitaoca najdublje suočava sa sopstvenom (autorskom i intelektualnom) minornošću. Malo je reći da su njeno znanje, obrazovanje, kompetencije, interesovanja, veština argumentacije – impresivni. Utoliko je svako novo izdanje njenih tekstova ma koje vrste – događaj čiji se značaj ne može preceniti i koji odgovarajuću kulturu čini i bogatijom i vedrijom. Blagovremeno objavljivanje tekstova obuhvaćenih naslovom *O ženama*, inicijalno objedinjenih 2023. godine (prir. Dejvid Rif), u prevodu Nade Donati i izdanju relativno mlade i sve profilisanije kuće „Štrik”, upravo je takav jedan događaj.

Ukoliko nije upotpunjeno poznavanjem ostatka opusa Suzan Sontag, čitanje tog izdanja ostaje uskraćeno za brojne dimenzije. Talenat i osebnost autorke ne dolaze do izražaja u punoj meri. Mogla bi se braniti hipoteza da je njena erudicija znatno izraženija, primera radi, u prvoj knjizi *Protiv interpretacije* (1966), koja već dugo, s punim pravom, ima status esejiističkog klasika, nego u posthumno objavljenoj *O ženama*. U potonjoj se nalaze tekstovi „Dvostruki aršini starenja” iz 1972, „Treći svet žena” iz 1973, „Lepota žene: Poniženje ili moć?” iz 1975, „Lepota: šta je sledeće?” iz iste godine, rezonantan esej „Fascinantni fašizam” iz 1974, potom „Feminizam i fašizam: polemika između Adrijen Rič i Suzan Sontag” iz naredne, 1975. godine, kao i, naposletku, „Intervju za časopis *Salmagundi*” iz iste godine. Reč je o tekstovima (esejima, polemici, intervjuima) koji su izvorno objavljeni u raznim časopisima, da bi neki od njih naknadno bili uvršteni u izdanja odabranih eseja Suzan Sontag, a između ostalog i u knjigu o kojoj je ovde reč. Imamo li u vidu, na primer, način na koji Sontag (vrlo uticajno) piše o fotografiji, lakše ćemo uočiti i prednosti i – uslovno rečeno – nedostatke tog izdanja. S jedne strane, reklo bi se da je fotografija bila njena dublja opsesija. Utoliko Sontag iz knjige *O ženama* nije najblištavija Sontag. S druge strane, u svakom slučaju susrećemo se sa suverenom autorskom figurom, originalne misli i stavova, izraženih smelo i s lakoćom. Pišući o ženama i feminizmu, autorka, kao i kad piše o fotografiji i drugim umetničkim, kulturnim, društvenim i intelektualnim fenomenima, ne stavlja naglasak na ono već poznato i/ili očekivano, nego se lucidno i hrabro prepušta sopstvenom, idiosinkratičnom suočavanju s odabranom tematikom, stvarajući vlastiti (autorski) jezik i (aktivistički) stav. Izdanje *O ženama* svakako memoriše neke od njenih ključnih kvaliteta: neverovatno ležerno i ubedljivo posezanje za primerima, povezivanje naizgled disparatnih pojava, upućenost u različite aspekte privilegovane teme i mogućnosti njenog račvanja, (pre)osmišljavanja. Međutim, Sontag se, treba primetiti, uglavnom ne oslanja eksplicitno na druge autor(k)e i feministki-

nje. To se može učiniti kao slaba tačka njenog postupka, tim pre što praktikovanje feminizma najčešće podrazumeva visok stepen kolaborativnosti i što transparentnije oslanjanje na prethodnice ili savremenice. Ipak, autorka takve snage i samosvojnosti kakva je Suzan Sontag sebi može da dopusti i ovakav (esejistički) postupak a da u krajnjoj instanci ne izgubi na uverljivosti i sugestivnosti.

Sontag je sama o sebi govorila kao o feministkinji, što saznajemo i iz ovog izbora eseja. I zaista, ovde se ona neposredno suočava s patrijarhatom u njegovim protejskim pojavnostima, odvažno secira javno mnjenje, zatim (rodno uslovljene) predrasude, konvencije, dekorume, ne povlađujući opštim mestima, ne taktizirajući sa (čitalačkim) očekivanjima. Pišući o starosti – o kojoj je, između ostalog, iscrpno pisala i Simon de Bovonar – ona ukazuje na dvostruke standarde s kojima se susreću muškarci i žene, dekonstruišući nametnute i arbitrarne modele ženstvenosti koji osujećuju dostojanstveni razvoj žena („Ženstvenost’ se poistovećuje s nekompetentnošću, bespomoćnošću, pasivnošću, nekonkurentnošću, ljubaznošću. Ovi kvaliteti ne rastu s godinama”). Isto tako, ova autorka uzima u obzir i politike seksualnosti koje se ukrštaju s *politikama starenja*. „Za većinu žena starenje je ponižavajući proces postepene seksualne diskvalifikacije. [...] Pravila ovog društva okrutna su prema ženama. Odgajane da nikada potpuno ne odrastu, žene se smatraju pregaženim vremenom ranije od muškaraca.” Takođe, poput mnogih drugih feministkinja, Sontag britko anticipira, primera radi, Džudit Batler i njenu rezonantnu teoriju o rodnoj performativnosti, kad tvrdi da „biti žena znači biti glumica. Ženstvenost je svojevrsno pozorište, s odgovarajućim kostimima, dekorom, osvetljenjem i stilizovanim pokretima”. Ona govori i o telesnosti, o „odvratnosti koju ova kultura izražava prema ženskom telu” ukoliko nije mlado i „savršeno”. Prokazujući opštevažne polno/rodne politike kao kontingentne, Sontag tvrdi da „pravila ukusa nameću strukture moći. Odbojnost prema starenju kod žena predstavlja oštricu čitavog niza represivnih struktura (često maskiranih u galantnost), koje žene drže na njihovom mestu”. Drugim rečima, „dvostruki aršini starenja predstavljaju žene kao imovinu, kao objekte čija vrednost s vremenom ubrzano opada”. I ova autorka se tome otvoreno suprotstavlja.

U više nego pronicljivom i inspirativnom tekstu/intervjuu „Treći svet žena”, možda i ključnom za razumevanje njenih feminističkih pozicija, Sontag čini eksplicitan odmak od socijalističkog i marksističkog feminizma, odnosno uverenja da se klasnim pitanjem nužno rešava i ono „žensko”. Ova intelektualka stoji na pozicijama radikalnog feminizma kad, u više navrata, tvrdi da polno ugnjetavanje prethodi svim oblicima diskriminacije, tj. najpre da „ono što se nekad nazivalo ’žensko pitanje’ postoji, i to nezavisno od pitanja koja obično postavljaju politički radikali”, a potom i da „tlačenje žena predstavlja najosnovniji oblik represije u organizovanim društvima”, ujedno i „najstariji” i „najprimitivniji oblik hijerarhije”, te da je emancipacija žena preduslov svih drugih. Sontag se približava i anarhističkim idejama kad ustanovljuje da „ženski pokret mora da dovede do kritičnog napada na samu prirodu države – hiljadugodišnja tiranija patrijarhalne vladavine je skroman model posebno moderne tiranije fašističke države”. U tom koraku, ona se direktno oslanja na jednu važnu prethodnicu: „Virdžinija Vulf je bila potpuno u pravu kada je krajem tridesetih godina dvadesetog veka, u izvanrednoj studiji pod nazi-

vom *Tri gvineje*, tvrdila da je borba za emancipaciju žena u suštini borba protiv fašizma." Ispotiha, misao Suzan Sontag u dosluhu je s Virdžinijom Vulf – i brojnim drugim feministkinjama – i onda kad autorka tvrdi da je ekonomska emancipacija nužan preduslov oslobađanja žene i prevladavanja njene zavisnosti od muškarca (uvek treba dodati – ne i dovoljan). Značajan je, takođe, i njen stav da razumevanje ženskog ugnjetavanja omogućava dublje poimanje prirode imperijalizma, i obratno.

Radikalizam Suzan Sontag naročito dolazi do izražaja u njenom poimanju (odnosa) moći. Tako ona otvoreno i oštro napada „klišee da će onda kada žene budu oslobođene biti oslobođeni i muškarci”. „Dominacija muškaraca nad ženama ide u korist isključivo muškarcima: oslobođenje žene biće na račun muških privilegija.” Odnosno, „reč je o moći. Žene se ne mogu osloboditi bez redukovane moći muškaraca”. Ona se zalaže za dubinsku transformaciju samih mehanizama moći. Potencijalno rešenje pronalazi u ženskoj autonomiji, ali i solidarnosti: „[Ž]ene moraju da promene same sebe; moraju da menjaju jedna drugu, ne mareći kako će to uticati na muškarce.” I dalje, „žene treba da rade na iskorenjivanju svih stereotipa u vezi s polom, kako pozitivnih tako i negativnih”.

Isto tako, Sontag smatra da i pogled na seksualnost treba suštinski i radikalno izmeniti, budući da su postojeće, preovlađujuće politike seksualnosti, baš kao i odnosi moći, inherentno seksističke. „Bez promene samih normi seksualnosti, oslobođenje žena besmislen je cilj. Seks kao takav nije oslobađajući za žene. Ni više seksa.” Međutim, osobenost njenih pozicija ogleda se, između ostalog, i u tome što ova autorka čini implicitan odmak od prominentnijih struja radikalnog feminizma (npr. takozvanih kulturalnih feministkinja) i kad osporava značaj principa polne razlike, smatrajući da „cilj borbe ne bi trebalo da bude zaštita razlika između dva pola, već njihovo podrivanje”. Poput mnogih feministkinja različitih usmerenja – liberalnog, radikalnog, marksističkog i dr. – Sontag se pak kritički osvrće na instituciju nuklearne porodice, decidno tvrdeći da je „gramatika porodičnog života (kao i sam njegov jezik) najjača i najtvrdokornija tvrđava seksističkih pretpostavki”. Odnosno, „savremena 'nuklearna' porodica je psihološka i moralna katastrofa. Ona je tamnica represije zasnovane na polu, igralište za nedoslednost labavog morala, muzej posesivnosti, fabrika za proizvodnju krivice i škola sebičnosti”. Međutim, njeno dekonstruisanje nije nimalo jednostavan proces. Ono podrazumeva destabilizaciju samog pojma autoriteta, „koji je sam po sebi zasnovan na vlasničkim odnosima”. Za tu destabilizaciju plediraju i druge feministkinje, kao i za potencijalno rešenje koje i Sontag najpre pronalazi u ukidanju opozicije javnosti i privatnosti, „doma” i „sveta”, u cilju izgradnje pravednijeg poretka.

U eseju „Fascinantni fašizam”, u kom razvija važnu ideju o „erotizaciji fašizma”, smatrajući da „između sadomazohizma i fašizma postoji prirodna veza”, Suzan Sontag izražava zabrinutost povodom relativizacije nasleđa Leni Rifenštal: „[A]ktuelna denacifikacija Rifenštal i njena rehabilitacija kao nepokolebljive sveštenice lepote [...] ne idu u prilog našoj oštroumnosti i sposobnosti da u našoj sredini demaskiramo fašističke težnje.” Njeno uzgredno zapažanje o tome da je delimični razlog ove pojave činjenica da je Rifenštal žena – izazvalo je pažnju i polemičku reakciju Adrijen Rič. Američkoj pesnikinji je bilo važno da istakne kako su upravo feministkinje te koje se protive ovom revizionističkom procesu. „Feministički pokret je”, prema njoj, „oduvek bio pasionirano anti-

hijerarhijski, antiautoritaran. Feministkinje su takođe opravdano oprezne i kritične prema ženama koje su 'uspele' u patrijarhatu (a nacistička Nemačka je bila patrijarhat u svom najčistijem, najelementarnijem obliku)." Sontag je u odgovoru iznova posegla za Virdžinijom Vulf, distancirajući se donekle od radikalnofeminističke pozicije svojstvene A. Rič, zaključujući da joj nije bliska ona struja feminizma koja „promoviše gorku i opasnu antitezu pameti ('intelektualne vežbe') i emocija ('proživljene stvarnosti')", ali ne odričući se naposljetku vlastitog feminističkog stava.

Taj stav Sontag dosledno neguje i u poslednjem tekstu (intervjuu) zastupljenom u izdanju *O ženama*, gde se osvrće i na brojne druge svoje opsesivne teme, poput odnosa sadržine i forme u umetničkom delu ili kempa. „Volela bih da armije žena i muškaraca ukažu na sveprisutnost seksističkih stereotipa u jeziku, ponašanjima i predstavama u našem društvu. Ako je to ono što podrazumevate pod feminističkom kritikom, onda kad god da se praktikuje – i koliko god bila gruba – ona uvek ima neku vrednost." Ipak, ona naglašava: „Ne volim partijske linije. One stvaraju intelektualnu monotoniju i lošu prozu." Kad zapaža kako „najinteresantnije ideje su uvek jeres", te da „odbrana civilizacije podrazumeva odbranu inteligencije koja nije autoritarna", Sontag ispotiha opisuje i sopstveni – kako zapaža i Rič, *briljantan* – esejistički postupak. On je u ovom najnovijem izdanju njenih tekstova (na srpskom jeziku) protkan brojnim osnažujućim porukama upućenim ženama. Bilo da se zalaže za validaciju ženskog besa odnosno kreativnosti, ispravno uočavajući da je jedno neodvojivo od drugog, bilo da govori o tome kako „lepotu treba osloboditi od žena – i za njih", bilo da opominje kako žene treba da nauče da razgovaraju jedna s drugom, a da „dobri odnosi s muškarcima ne bi smeli da budu kupljeni po cenu izdaje sopstvenih sestara", Suzan Sontag ispisuje osoben omaž još uvek aktuelnom „ženskom pitanju", posvetu ženama i, ne manje važno, apel upućen ženama. „Žene treba da dozvole svojim licima da pokažu život koje su proživjele. Žene treba da govore istinu." Knjiga *O ženama* dragocen je dokaz govorenja istine jedne žene (o) ženama.